

УДК 791.43

*Цімох Наталія Іванівна,
доцент кафедри тележурналістики, дикторів та ведучих телепрограм
Київського національного університету культури і мистецтв*

МАНІПУЛЯЦІЯ СУСПІЛЬНОЮ СВІДОМІСТЮ В ПОЛІТИЧНИХ ТОК-ШОУ НА ТЕЛЕБАЧЕННІ УКРАЇНИ

У статті досліджується унікальність жанру ток-шоу, яке поєднує в собі ознаки інтерв'ю, дискусії, гри і концентрує увагу на особистості ведучого. Це визначені складові успішності і популярності цього жанру. Творці суспільно-політичних ток-шоу позиціонують їх як програми, які допомагають глядачам розібратися у вирі подій, сформуванню об'єктивну точку зору на процеси у соціумі. Однак вони нерідко маніпулюють темами, часом, соціологією і вдаються до різних способів аби глядачі сприймали певну думку саме так, як вигідно замовникам програми, які намагаються створити «порядок денний» у країні.

Ключові слова: телевізійний простір, політичні ток-шоу, теледебати, маніпуляція, жанр.

В статье исследуется уникальность жанра ток-шоу, которое объединяет в себе признаки интервью, дискуссии, игры и концентрирует внимание на личности ведущего. Они являются составляющими успешности и популярности этого жанра. Творцы общественно-политических ток-шоу позиционируют их как программы, которые помогают зрителям разобратся в водовороте событий, сформировать объективную точку зрения на процессы в социуме. Однако они нередко манипулируют темами, временем, социологией и прибегают к разным способам, чтобы зрители воспринимали определенную мысль именно так, как выгодно заказчикам программы, которые пытаются создать «повестку дня» в стране.

Ключевые слова: телевизионный пространство, политические ток-шоу, теледебаты, манипуляция, жанр.

In the article the uniqueness of genre is explored current-show, which unites in itself the signs of interview, discussion, games and attracts attention on personality of anchorman. They are making to success and popularity of this genre. The creators of social and political position a current-show them how the programs which help an audience to understand the whirlpool of events are, to form the objective point of view on processes in sotsiume. However they quite often manipulate by themes, time, by sociology and come running to different methods, that an audience perceived definite thought just like this, as advantageously to the customers of the program, which try to create a «order-paper» in a country.

Key words: TV space, political talk-show, televised debate, manipulation, genre.

Сучасний медіаринок України наповнений проектами різновекторного спрямування: від важливих для суспільства програм до справжніх видовищних дійств.

Безпосередньо важливу нішу серед них займає вже досить освоєний вітчизняними медійниками жанр телевізійної журналістики – ток-шоу. Зокрема один із його видів – політичні ток-шоу, які свідомо використовують маніпуляцію для прихилення великої кількості населення на свій бік, задля здобуття влади певних політичних сил і забезпечення подальшої змоги керування суспільною свідомістю.

Мета статті – проаналізувати політичні ток-шоу як жанр, та виявити їх маніпулятивний вплив на маси.

Сучасне телебачення об'єднує в собі різноманітність ідей, форм і жанрів. Одним з видів телевізійного виробництва є ток-шоу – особливий вид журналістики, що супроводжується дискусією, обговоренням якого-небудь питання, з метою переконати глядача в тому, що його думка є вагомою і він зможе допомогти у вирішенні важливих державних питань.

У контенті сучасного українського телебачення політичні ток-шоу – програми-лідери. Для підвищення їх рейтингу використовують маніпулятивні технології: толерують псевдо-сенсації, штучно створюють і провокують конфліктні ситуації, відбувається підміна професійної журналістики розважальними матеріалами (використовують прийоми інфотейнменту), створюють скандальність подій. Саме так у своїх програмах маніпулюють свідомістю українців творці українських політичних ток-шоу. В них шоу насправді стає «шоу» в прямому сенсі слова: з відповідною режисурою, ведучими та акторами-виконавцями. Інтернет рясніє заголовками щодо нечистої гри ведучих політичних ток-шоу, які з гостями програм зустрічаються напередодні то в офісах, то ще де-небудь [9].

Програми розраховані на глядача середнього та вищого освітнього рівня, тобто на мислячого глядача, який цікавиться життям країни. Саме тому в цих програмах творці вдаються до хитрого нав'язування поглядів, застосування особливих пристроїв та пейоративної лексики. Інформаційні випуски відходять на другий план, бо в першу чергу вони зосереджені на продажі свого продукту. Інші ж програми, зокрема гумористичні та реаліті-шоу, спрямованні на розважання глядача, відсторонюють його від суспільно-важливих тем у країні.

Раніше політичні ток-шоу не мали такого великого резонансу і розповсюдження на українських телеканалах як нині. Вперше у вересні 2005 р. на телеканалі ICTV глядачі побачили в ефірі українське політичне ток-шоу «Свобода слова». Автором і ведучим програми став російський журналіст із канадським та італійським громадянством Савік Шустер (автор і ведучий програми «Шустер live» та засновник ТОВ «Савік Шустер Студіос»).

У травні 2005 р. за рекомендацією російського політика та громадського діяча Бориса Немцова та на запрошення власника телеканалу ICTV Віктора Пінчука, Савік Шустер започаткував програму «Свобода слова» (яка і нині є головним суспільно-політичним ток-шоу на каналі, з ведучим Андрієм Куликовим). Телепередача стала одним із найпопулярніших політичних шоу на українському телебаченні і в тому ж році програма отримала премію Телетріумф у номінації «Краще ток-шоу», неодноразово отримуючи перемоги і надалі в таких номінаціях як краще «Політичне ток-шоу», «Соціально-політичне шоу», «Ток-шоу», «Суспільно-політична передача».

У програмі обговорюється найактуальніша, найгарячіша тема тижня, події, про які пишуть на перших шпальтах газет і з яких телеканали будують блоки новин.

«У програму запрошують впливових політиків, відомих політологів, журналістів, оглядачів, а також у студії програми знаходяться звичайні люди, які складають тест-групу. Повертаючи коліщатко пульта, учасники тест-групи фіксують свою реакцію на події, що відбуваються під час ефіру програми. Комп'ютер отримує інформацію з кожного пульта двічі на секунду й перетворює її на графік, який відображається на екрані у режимі реального часу» [8].

Завдяки тому, що програма надає право висловити свою точку зору всім бажаним, вона має великий рейтинг та приваблює велику кількість глядачів. Багато інформ-агентств цитують важливі слова політиків та публічних людей.

У той же час, на думку ряду оглядачів, у цій програмі Савік Шустер використовував прийоми маніпуляції громадською думкою. За словами українського політолога Сергія Грабовського у цієї програми «тільки один недолік: вона має надто вже мало спільного із свободою слова як такою» [2].

Журналістська діяльність автора програми «Свобода слова» Савіка Шустера неодноразово піддавались критиці в Україні і в інших авторських проектах. Ряд оглядачів звинувачують його у використанні маніпуляційних технологій та відвертих фальсифікацій у його програмах. За словами директора фонду «Демократичні ініціативи», старшого наукового співробітника Інституту соціології НАНУ Ірини Бекешкіної, Савік Шустер постійно використовує в ефірі свого політичного ток-шоу маніпулятивні технології. У ході програми «Шустер Live» 21 жовтня 2011 р. він задав присутнім запитання: «Чи має право Європейський Союз нав'язувати свої правила Україні?». За словами І. Бекешкіної [3]: «Саме слово «нав'язувати» вже має негативний зміст. У соціології є норма – не ставити в питаннях оцінних слів, які впливають на відповіді. А так – це типова маніпуляція, реакція на слово «нав'язувати»».

25 березня 2011 р. під час ефіру програми «Шустер Live» в ході голосування, яке Шустер назвав репрезентативним, 47 % висловились за «єдину державу». На початку року авторитетна соціологічна фундація «Київський міжнародний інститут соціології» в ході аналогічного опитування отримав результат у 22%. Тому на думку оглядача газети «День» Ігоря Лосева [4]: «аудиторія «Шустер Live» не є репрезентативною. Вона швидше маніпулятивна».

У 2007 р., після офіційної заяви в прямому ефірі Савіка Шустера про перехід на телеканал «Інтер», новим ведучим програми «Свобода слова» став журналіст і перекладач Андрій Куликов.

Савік Шустер на телеканалі «Інтер» заснував нову телевізійну суспільно-політичну програму, яка мала назву «Свобода Савіка Шустера». Виходила на «Інтері» з 24 серпня 2007 р. до літа 2008 р. Перший випуск програми був присвячений святкуванню шістнадцятої річниці Незалежності України. На неї були запрошені відомі політичні та громадські діячі, зокрема Левко Лук'яненко, Юрій Луценко, Раїса Богатирьова та інші. Влітку 2008 р. програма змінила назву на «Шустер live» і переїхала на телеканал «Україна». Прем'єра нової передачі відбулась 5 вересня 2008 року» [8].

Кожної п'ятниці відбирався ряд подій, актуальних для України, які пропонувалися для обговорення гостям програми. Учасники обговорення були умовно розділені на

два табори – прибічники правлячої коаліції і представників опозиції. Опоненти сиділи з різних боків студії. Від кожної по черзі виступали кілька представників (спікерів), які пояснювали точку зору своєї партії або блоку на обговорювану тему. Роль запрошених учасників – ставити питання промовцям і робити свої невеликі коментарі з місця. Дуже часто обговорення переростало у звинувачення опонентами один одного та використання свідомо помилкових фактів для маніпуляції громадською думкою. Глядацька зала (аудиторія в 200 чоловік) підбиралася Київським міжнародним інститутом соціології за всіма критеріями, які повинні були якомога повніше відображати демографічний, соціальний та матеріальний зріз українського суспільства. Її роль – за допомогою міні-комп'ютерів визначати міру підтримки того або іншого вислову запрошених осіб. Наприкінці передачі визначався вислів, який отримав найбільшу підтримку, і вислів, який «розколов» Україну (отримало приблизно 50%). Найбільш часті теми програм «Свободи» – політичні і економічні події на Україні (вибори, створення парламентської коаліції, протистояння різних політичних сил, стан національної валюти і т. ін.). Учасниками програми були успішні оратори та ідеологи політичних партій і блоків, члени уряду, народні депутати України та інші публічні та відомі люди. У декількох програмах (спеціальних випусках – наприклад, про Голодомор) як почесний гість виступав тогочасний Президент України Віктор Ющенко. Крім того, в залі працював карикатурист – український художник Василь Вознюк, завданням якого було намалювати «сміслові» карикатури на всіх спікерів. Зазвичай художник брав за основу фундаментальну позицію оратора і відповідно до неї малював карикатуру» [8]. Серед найчастіших гостей відзначились такі політичні діячі, як Юлія Тимошенко, Арсеній Яценюк, Юрій Луценко, Давид Жванія, Сергій Соболев, Ігор Криль, Нестор Шуфрич, Юрій Мирошніченко, Раїса Богатирьова, Інна Богословська, Василь Волга, Анна Герман та інші.

Головною метою програми вважали – перейти від слів до справи і почати вносити позитивні зміни в суспільство. У проекті піднімалися проблеми інтернатів та дитячих будинків сімейного типу, безхатченків і сміттєзвалищ, вакцин та безробіття, гострим було обговорення сексуального виховання дітей і підлітків. Були й перші результати проекту: працевлаштовані безробітні у Львові, надано житло безхатнім у Новомосковську та допомогли неповнолітній матері з Київщини. І головне: в межах однієї програми об'єднувалися представники влади і народу. Проектом була передбачена безпосередня участь представників влади в рішенні гостросоціальних проблем шляхом використання своїх повноважень – депутатських запитів, виїзду в регіон, де виникла проблема і врегулювання її на місці.

У студії проходили громадські слухання з соціально значущих питань, а також реформ, що проводилися урядом. Для більшої переконливості у формуванні потрібної суспільної думки використовували слоган: «Ми не просто говоримо про проблеми, ми їх вирішуємо!» У програмі брали участь закордонні гості та представники з різних регіонів України» [8]. «У ток-шоу бере участь Віп-глядач, роль якого відводиться громадським діячам, представникам шоу-бізнесу, працівникам культури. Він має право у будь-який момент вступати в полеміку з гостями студії. Його завдання – бути голосом народу, оцінити хід дискусії об'єктивно та висловити своє, неполітичне бачення сказаного в студії» [8].

Проміжок ефірного часу вибирається не випадково, а саме той період, коли сегмент аудиторії, на який розраховані програми, найбільше перебуває перед телевізором і може повноцінно присвятити цей час перегляду улюблених телевізійних передач. Також всі ці програми виходять в ефір у різні дні тижня.

Ведучі ток-шоу, зазвичай відомі журналісти, які ще до проекту, зробили собі ім'я на телебаченні. Це є важливим компонентом популярності та впливовості телепродукту, адже виникають великі сумніви, що хто-небудь дивився б наприклад ту ж саму «Велику політику з невідомим ведучим. Хоча багато критиків сучасного телевізійного контенту вказують на чисельні промахи, як ведучих, студій ток-шоу, так і на концепції ток-шоу на українських телеканалах.

У популярних політичних ток-шоу, стало модно використовувати феномен інфотейменту, але не в кращому його відображенні. Наприклад під час серйозного виступу політичного діяча звучить музичний супровід. Одного разу герой програми навіть поросив музиканта припинити грати, адже легка музика фортепіано не тільки губить сенс серйозного дискутування, а й збиває з пантелику героїв, які мають намір висловити думку. На що музика відреагував невеликою паузою, а потім знов продовжив розпочату справу. Або під час святкування Масляної у випуску «Великої політики» хто про газ, а хто млинці перегортає, які смажили прямо у студії, також у глядачів викликав шок випуск, коли обговорюючи питання голодомору, в студії Кисельова готували курку. Тож, як бачимо, використання інфотейменту та веселі шкварочки у студії не є доречним й серйозних питаннях майбутнього країни.

Структура кожного політичного ток-шоу передбачає виступи головних героїв – політиків, та інших публічних людей, проведення дискусії вправно коригується і спрямовується ведучим – модератором програми, наприкінці – він підбиває певні підсумки, надає останню можливість висловитись бажаним.

Не слід вважати, що політичне ток-шоу пускається на самоплив, ведучий програми, через навушник уважно слухає підказки режисерів, які вибудовують програму таким чином, аби вона мала розвиток за класичною схемою драми. Кожна така програма, за аналогією повинна мати: початок, або зав'язку, розвиток подій, кульмінацію і розв'язку. Цього вимагає, так би мовити, класика жанру. Адже програма не повинна бути надто напруженою, або перетікати в спокійному русі. Таку програму масовий глядач не сприймає. Тому ведучий час від часу саме визначену персону залучає до дискусії, а потім дає слово іншій, яка має іншу думку, гостро протилежну, таким чином підтримується рівень зацікавлення глядача.

Михайло Погребинський висловлює аргумент про переобтяження програм шоу-елементами: «У нас «Велика політика» найчастіше чисте шоу, на яке «прикольно» і корисно для рейтингу запрошувати блазнів і клінічних ксенофобів». Тобто, з його точки зору, експлуатація телевізійних «мускулів» заважає нормальній дискусії.

Є ще одне принципове зауваження до всіх цих програм. На екрані ми бачимо, умовно кажучи, 20 облич, які, до того ж, ще й мігрують між двома п'ятничними програмами. Це характерна риса цього жанру, коли ми наперед знаємо, хто «кричатиме», що і проти чого/кого. Саме «кричатиме», бо інший засіб комунікації часто стає несумісним із програмою. Але навіть без зайвих зусиль можна помітити приголомшливу

одноманітність – незмінні «герої» обговорюють незмінні теми з ефіру в ефір. У цьому легко переконатися, проаналізувавши, кого і як часто показують українцям в якості «голів-говорунів, що транслюють думки своїх політичних вождів».

З початку 2011 р. у програмі Кисельова з 19 виходів, у 13 випадках ця частина ефіру була майже монополюю надана представникам влади. В програму запрошували, переважно, членів Кабміну, які протягом 40–50 хвилин прайм-тайму пояснювали, наскільки покращилося життя в країні. У трьох випадках з 19 ефірів програма починалася з дискусії представника влади та опозиції. Ще два рази програма починалася з дискусії у студії між декількома представниками влади та опозиції.

Не менш популярне ток-шоу «Шустер Live» також сповідувало дивну прихильність до одних і тих же осіб, зокрема до певних регіоналів. З ефіру в ефір до студії запрошували одні й ті ж обличчя, часом, маловідомі широкому загалу. Нардепа регіонала В. Олійника запрошували на п'ятнадцять ефірів Савіка Шустера з двадцяти можливих, а згодом і у кожен програму. Статистика свідчить, що на програму Шустера регулярно запрошували представників майже всіх можливих політичних сил України та безліч експертів.

Однак принципи розподілу гостей політичних ток-шоу мають своє пояснення, яке слід шукати в політ технологічних задумах влади. Канал «Інтер» працював з мешканцями східної України, переважно міськими, які склали ядро виборців Віктора Януковича. Для них і була вигадана історія про націоналістів, утіленням яких стало Всеукраїнське об'єднання «Свобода» Тягнибока. Надаючи трибуну антиросійським політикам, канал «Інтер» підігравав Януковичу як головному гаранту дружніх стосунків з Москвою. Таким чином, відбувалося заміщення пріоритетів у головах виборців. Особисті проблеми, пов'язані з низьким рівнем життя, відходили на другий план [7, 115].

Водночас шоу Шустера виходило на «Першому національному», який традиційно має більше глядачів у сільській місцевості – зокрема, в Центральній Україні. Тому з такою регулярністю в ефірах Шустера з'являвся Володимир Олійник, який чисто візуально втілював у собі збірний образ голови колгоспу або районного начальника, що є безперечними авторитетами для селян.

А ще Центральна Україна – це так звана «зона розширення» електоральної підтримки Партії регіонів, де вона змагалася з БЮТ. Тому в програмах Шустера набагато частіше обговорювали Тимошенко, а Інна Богословська була присутня у половині ефірів.

Передачі, які колись були прогресивними ознаками демократії, нині мають ознаки вистави, якою керують режисери з одного центру. Влада продовжує робити ставку на телебачення як на найпотужніший інструмент впливу на громадську думку, і саме за допомогою телевізора політтехнологи маніпулюють електоратом.

Але, на жаль, багато глядачів вабить сема елемент шоу. І вони отримують задоволення від бійок та скандалів у прямому ефірі. Часто глядачі не уявляють без цього цікавої передачі, навіть на серйозну тематику. Для них не так важлива тема дискусії, компетентність гостей, фаховість ведучого чи культура спілкування, головне – щоб не було нудно. Змістовність розмови програє епатажності та екстравертизму, і це не лише те, що пропонує телебачення, це те, що більшість хоче бачити.

Прикладами таких скандалів були кілька ефірів у ток-шоу «Шустер Live», коли ситуація виходила з-під контролю Шустера. Так, в програмі, присвяченій Дню перемоги,

«героєм» вчора став регіонал Владислав Лук'янов, який обізвав «дітей війни» «р'язаними». Іншим разом скандал влаштувала ще одна «зірка ефіру» – Інна Богословська. Вона декілька хвилин ганялася студією за Юлією Тимошенко. У «Політиці з Євгенієм Кісельовим» бійку влаштували публіцист Олесь Бузина і художник Сергій Поярков [8].

Виходячи з цього журналіст Борис Бахтеєв прийшов до логічних висновків: «Технологія цих шоу базується ось на чому: абсолютно однаково, що відбувається на екрані – дискусія політиків, матч із боксу чи з'ясування стосунків між сусідами. «Піпл хаває дійство», «екшн», а глибокодумні «розмишлізми» йому ні до чого. Головне – не те, про що учасники сперечаються, а те, як вони це роблять. Хай би вони хоч узагалі нічого не казали, а краще б «вовтузили» один одного за чуби чи жбурлялися мікрофонами – от тоді, мабуть, автори програми почувалися б на сьомому небі від щастя: програма вдалася б. Бо відчували вони себе не арбітрами дискусії, а шоуменами. До чого тільки тут оновлення, журналістська майстерність та подібні високі слова?» [1].

Складність полягає в тому, що якщо ток-шоу – це більше розважальний жанр, аніж інформативний, то політичні ток-шоу перетворюють на розвагу серйозні речі. Так, Анна Герман, ще один експерт «Телекритики» у матеріалі «Телебачення і українці» говорила про те, що політика, навіть відкрита – це не різновид шоу-бізнесу [5]. За її словами ми маємо усвідомлювати, що президент і прем'єр-міністр – не поп-зірки, а міністри з портфелями і без – не кордебалет.

Отже, у будь-якому ток-шоу є елемент розважальності, тобто шоу, видовища. Чим більше видовищних елементів, тим рейтинговішою є передача – про що свідчать думки телеекспертів, глядачів, а також міркування критиків, журналістів, телеведучих тощо. Отже, скільки буде існувати попит, стільки буде існувати й пропозиція.

Саме з урахуванням ментальних і психологічних нюансів розробка і апробація цього жанру на українському телебаченні необхідна і перспективна, а створення нових оригінальних екранних видовищ, які надаватимуть нову інформацію, спонукатимуть до інтелектуальних роздумів, сприятимуть самовдосконаленню, пропагуватимуть знання, можливе через поєднання вітчизняних і зарубіжних моделей створення контактних телепрограм.

І ще один досить часто повторюваний аргумент проти цих програм такий: чому це роблять іноземні журналісти? Відповідь на це, як нам здається, теж є. Андрій Куликов робить більш врівноважену програму, тому вона привертає менше уваги. В інших двох ток-шоу саме це і підштовхує (і виправдовує) ті ходи і слова, які б не були сприйняті як нормальні в інших програмах.

Таким чином відбулися певні трансформаційні процеси, і можна сказати, що творці ток-шоу, зрозумівши вплив цих програм на глядача, – цим скористалися. Нині політичні ток-шоу користуються попитом у масового глядача. Про це свідчать як експериментальні опитування, так і підвищені рейтинги каналів, в програмних сітках. Тому, можна з упевненістю сказати, що поки ЗМІ будуть активно пропагувати інформацію про політичні процеси країни, а також про політичних діячів, такі програми будуть користуватись попитом і надалі.

Отже, проаналізувавши специфіку творення цих програм, а також особливості формату ток-шоу, можна зробити висновок, що передивляючись політичне ток-шоу,

людина таким чином має намір задовольнити свій інтерес, свою потребу в інформації про оточуючий її світ подій, про події в її країні. Насправді ж, позиціонуючи програми як ті, що дозволяють розібратися в суспільно-політичному житті, їх творці вводять в оману глядачів. І шукаючи відповіді в ході перегляду чи то «Великої політики», чи програм Савіка Шустера, чи то «Свободу» на ICTV, реципієнт, не розуміючи того, потрапляє під вплив спеціально створених пасток – маніпуляцій свідомістю людини. Глядачі навіть не замислюються над тим, що політичні публічні люди прийшли не істину шукати, не розповідати годинами правду про українські реалії, а лише попіаритись, підтримати свій рейтинг, або, навіть, підвищити його

При цьому незалежно від тематики програм і складу учасників, кожного разу екран демонструє різні описані ще античними риториками нечесні прийоми ведення полеміки (спритників готових взяти верх за будь-яку ціну, порушуючи закони і правила, завжди було більш, ніж достатньо)... Політичний театр! Вербальний бокс!... Може, треба більше казати, що політ-шоу на ТБ – здебільшого – інструмент маніпуляції масовою свідомістю. Що інфографіка – різні криві, які збігаються – розбігаються, натискання кнопок тощо – імітація «наукового підходу» (є чудове висловлювання відомого фізика П. Капіци про три види брехні: звичайну, нахабну і... статистику)» [6].

Література:

1. Бирбом М. Хозяин ток-шоу // *Спутник-ТВ*. 2005. № 2.
2. Бадрак В. Роль ЗМІ в період передвиборчої кампанії // *Роль ЗМІ в процесах державотворення*. – Київ, 1998.
3. Бондар Ю. В. Національний інформаційний простір новітньої України. – Київ, 2007.
4. Брайант Дженнінгз. Основы воздействия СМИ. – Москва; Санкт-Петербург, 2004.
5. Гриценко О. Мас-медійні кампанії та проблеми їх застосування в ЗМІ // *Публіцистика і політика: зб. наук. праць*. – Вип. 2 / за ред. проф. Шкляра В. І. – Київ, 2001.
6. Макарьський О. Спір в якому не народжується істина. // *Журналіст України*. 2011. – № 01. – С. 19.
7. Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз для професіоналов. – Київ : Ваклер, 2000.
8. [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://www.wikipedia.ru>
9. [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://www.1.zt.ua/> Перший Житомирський інформаційний портал.